

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:30
sssjournal.com

pp.879-891
ISSN:2587-1587

2019 / February / Şubat
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 10/01/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 26/02/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 26.02.2019

CİNSİYET, ETNİK KÖKEN VE SINIF KESİŞİMİNDE ROMAN KADINLARIN KAMUSAL ALANA KATILIM SORUNSALI¹

THE PROBLEMATIC OF ROMANI WOMEN'S PARTICIPATION TO THE PUBLIC SPACE AT GENDER, ETHNICITY AND CLASS INTERSECTION

Doç.Dr. Duygu GÖKCE

Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, duyugokce@sdu.edu.tr, Isparta/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-6491-7131

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1296>

Reference : Gökce, D. (2019). "Cinsiyet, Etnik Köken Ve Sınıf Kesişiminde Roman Kadınların Kamusal Alana Katılım Sorunsalı", International Social Sciences Studies Journal, 5(30): 879-891.

ÖZ

Roman kadınlar cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde Roman olmanın "üçlü yükünü" taşımakta ve çoklu ayrımcılıkla karşılaşmaktadır. Makalede Roman kadınların yaşadıkları deneyimleri ve sorunları hem kendi aileleri ve toplulukları hem de daha geniş toplum temelinde analiz ederek, Roman kadınların kamusal alana katılım sorunsalını ortaya koymak ve buna dayalı çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Bunun için Tekirdağ-Aydoğdu Roman Mahallesinde 130 Roman kadınla anket yapılmış, ilgili kurum ve kuruluş yetkilileriyle derin görüşmeler ve mekânsal analizler gerçekleştirilmiştir.

Roman kadınların mahallelerinde aidiyet, özgürlük, hayatta kalma ve dışlanmalardan korunma vb. ihtiyaçlarını karşıladıkları, mahallelerindeki kamusal alanlarda görünür ve hareketli oldukları, ancak Roman kültürünün devamlılığını sağlamaya yönelik topluluklarının kendilerinden beklentileri ve mahallede kentsel hizmetlere yeterince erişememeleri nedeniyle kamusal alana yeterince katılamadıkları; mahalle dışındaki daha geniş kamusal alanda ise cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde önyargılarla ve çoklu ayrımcılıkla karşılaştıkları ve kamusal alana katılımlarının oldukça kısıtlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçta, tespit edilen bu bulgulara dayanılarak, bir "Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı" önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roman kadınlar, kamusal alan, katılım, Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı, Tekirdağ-Aydoğdu Roman Mahallesi

ABSTRACT

The Romani women have "triple burden" of being a Roma at the intersection of gender, ethnicity and class, and face multiple discrimination. In this article, it is aimed to analyze the experiences and problems experienced by Romani women on the basis of their families and communities as well as on the basis of the wider society, to reveal the problem of participation of Romani women to the public space and to offer solutions based on this. For this purpose, a survey was conducted with 130 Romani women in Tekirdağ-Aydoğdu Romani neighborhood. Deep interviews with the relevant authorities and spatial analyzes were conducted.

It was concluded that Roma women met their needs of belonging, liberty, survival and protection from exclusion, etc. in their neighborhoods, and they were visible and mobile in their neighborhoods, but they didn't participate to the public space sufficiently due to the expectations of their communities to ensure the continuity of the Romani culture and their inadequate access to urban services in the neighborhood; in the broader public space outside the neighborhood, there were prejudices and multiple discrimination in gender, ethnicity and class intersection, and their participation to the public space was very limited. Finally, based on these findings, a "Local Equality and Social Inclusion Action Plan" was proposed.

Keywords: Romani women, public space, participation, Local Equality and Social Inclusion Action Plan, Tekirdağ-Aydoğdu Romani neighborhood

¹ Bu makale, SOBAG – 112K439 nolu "Romanların Kültürel Süreklilikleri ve Sosyal İçermelerini Destekleyici Bütünleşik Kentsel Dönüşüm Planlaması İlkeleri: Tekirdağ Aydoğdu Mahallesi" başlıklı TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmiştir.

1. GİRİŞ

“Evrensel ölçekte öteki” olarak tanımlanan Romanlar (Gökce, 2016), göç ettikleri ev sahibi ülkelerde toplumun büyük bir azınlığını oluşturmuş ve tarih boyunca çeşitli düzeylerde dışlanma, ayrımcılık ve asimilasyon süreçlerine maruz kalmıştır. Türkiye’de hemen hemen her kentte yaşayan Romanlar çok boyutlu, birbiriyle ilintili ve kısır döngü içerisinde süregelen sosyal dışlanma süreçleri nedeniyle toplumda dezavantajlı bir grup olarak konumlanmaktadır. Marsh (2008), Türkiye’deki Romanlar üzerine yaptığı saha araştırmalarına dayanarak, Romanları “Eşitsiz vatandaş” olarak tanımlamıştır. Daha açık bir anlatımla, kimlikleri nedeniyle yerleşim ve barınma hakkına, eğitime, işe, sağlık hizmetlerine, kamusal alana erişimde önyargı, ayrımcılık ve dışlanma ile karşılaştıklarını, bunun yanı sıra fiziksel şiddete uğradıklarını, kısaca Anayasa’nın garanti altına aldığı pek çok haktan çoğu zaman yararlanamadıklarını ve yoksulluk ve yoksunluk içerisinde kötü koşullar altında yaşamak zorunda kaldıklarını, bu durumun da Türkiye’deki diğer yoksul grupların yaşadıklarından daha ciddi boyutta olduğunu ve nesilden nesile aktarıldığını vurgulamıştır.

Romanların karşılaştığı söz konusu eşitsizliklerin çoğu, hem erkekler hem de kadınlar tarafından paylaşılma ile birlikte, Roman kadınlar daha fazla eşitsizliklerle karşı karşıyadır. Roman kadınlar cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde Roman olmanın “üçlü yükünü” taşımakta ve bu nedenle katlanmış bir dezavantajlı yaşamaktadır. Bununla birlikte, ilgili literatürde, Roman kadın ve erkeğinin niteliksel deneyimlerinin önemli ölçüde değiştiğini, Roman kadınların yaşamlarının birçok alanında karşılaştıkları güçlükleri, taşıdıkları ağır yükü ortaya koyan çalışmaların oldukça az olduğu, diğer bir ifadeyle, bilimsel çalışmalarda Roman kadınların cinsiyet eşitliği sorunlarının ihmal edildiği görülmektedir (Cemlyn vd, 2009; Powell, 2010; Casey, 2014).

Sınırlı sayıdaki çalışmalar arasında örneğin, Roman kadınların yaşadıkları önyargı, ayrımcılık, sosyal dışlanma ve yoksulluğu ele alan (García and Sánchez, 2017); Roman kadınların enformel işgücü piyasasına (ev temizliği) katılım süreçlerini inceleyen (Çelik ve Tar Yüce, 2016), Roman kadınların günlük yaşam içinde maruz kaldıkları algılanmış etnik ayrımcılık deneyimlerini ve bunun benlik algıları üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalışan (Yıldırım vd, 2015); Roman kadınların statüsünün ve durumunun çocukları üzerindeki etkisini inceleyen (Ravnbøl, 2011); Roman kadınların sosyal durumunu analiz eden ve mevcut yasal araçlar ve politika teşviklerinin, cinsiyet ve etnik kökenden kaynaklanan ayrımcılığı ele almayı başaramadığını vurgulayan (Grigorovici, 2014); kentsel dönüşüm yoluyla gerçekleştirilen yerinden edilme sürecinin toplumsal cinsiyet temelinde Romanlar üzerindeki etkilerini inceleyen (Çubukçu Uçan, 2011); Roman kadınların kendi toplumları içindeki konumlarını analiz eden (Casey, 2014); Roman topluluklarındaki erken evliliği analiz eden ve bunu kültürel ve sosyo-ekonomik faktörlerle ilişkilendiren (Martsenyuk, 2015); topluluk içinde ve dışında Roman kadınların eğitime devamını etkileyen engeller ve önyargıları inceleyen (Covert, 2015); sınırlı sayıdaki Roman kadının eğitimdeki başarısını etkileyen faktörleri saptamaya çalışan (Óhidy, 2013); topluluklarının içinde ve dışında iki kat baskı altında olan Roman kadınların cinsiyet, etnik köken ve sınıf temelli yaşadıkları sorunları ve çoklu ayrımcılığı anlayıp etkili şekilde ele alabilmek ve bunlara inandırıcı çözümler önerebilmek için “kesişimsel” yaklaşım ya da politikaların önemine dikkat çeken (Corradi, 2018); insan hakları kapsamında Roman kadınların durumunu araştıran ve Roman kadınlara yönelik insan haklarının geçerliliğini güçlendirmek için “kesişimsel” yaklaşımın gerekliliğini savunan (Ravnbøl, 2010); Roman kadınların kamusal hayata katılımının önemini ve bu bağlamda Roman kadınlarının Roman hareketi içindeki rolünü ele alan (Mihalache, 2003); Roman kadın örgütlerinin mücadelelerini ve faydalarını inceleyen (Izsak, 2008); Roman kadın hareketinin “asimilasyon” ve “güçlendirme” ikilemini ortaya koyan (Krumova, 2019); Roman hareketinde haklara dayalı söylemin sınırlarını (toplumsal cinsiyetin eleştirel değerlendirmesinin eksik kaldığını) ortaya koyan (Kóczé, 2009); Avrupa’daki Romanların ırklaştırılması karşısında Roman kadınlarının siyasi potansiyelini tartışan (Vincze, 2014); Roman kadınların güçlenmesinin zorluklarını ele alan ve ilgili paydaşlara öneriler sunan (Hofman, 2008); Roman kadınlarının güçlendirilmesinin yollarını arayan (Neaga, 2016); çalışmalar bulunmaktadır.

Söz konusu literatür özetle; Roman kadınların toplulukları içinde ve dışında baskı altında oldukları, cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde çoklu ayrımcılıkla ve sorunlarla karşı karşıya kaldıkları, gerçeği yeterince yansıtmayan analizlere dayanılarak önerilen politika ve yasal araçların sorunların çözümünde yetersiz kaldığı, Roman kadınların anılan çok boyutlu sorunlarını, gerçekliğini anlamak ve buna uygun çözümler üretmek için “kesişimsel” yaklaşıma ihtiyaç olduğu, Roman kadınların durumunun iyileştirilmesi ve güçlenmeleri için kamusal alana katılımlarının önemli ve gerekli olduğu, görüşleri etrafında şekillenmektedir.

Bu görüşlerden yola çıkarak, makalede, Roman kadınların cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde yaşadıkları deneyimleri ve sorunları hem kendi aileleri ve toplulukları hem de yaşamlarını etkileyen daha geniş toplum temelinde analiz ederek, Roman kadınların kamusal alana katılım sorunlarını ortaya koymak ve buna dayalı çözüm önerileri sunmak amaçlanmıştır. Bu çerçevede, makalede, Roman hanehalkı özelliklerinin ve yaşam döngüsündeki olayların, Romanların kültürel özelliklerinin ve yaşam alışkanlıklarının, Roman kültüründe kadının rolü ve sorumluluklarının, eğitim, çalışma ve gelir durumunun, yaşadıkları fiziki çevre koşullarının, sağlık durumunun, örgütlenme ve temsiliyet durumunun, toplumun ve yerel yönetimin bakışının; Roman kadınların kamusal alana katılım şeklini ve düzeyini belirlediği ve söz konusu faktörlerin Roman kadınların katlanmış dezavantajlı konumlarını yeniden ürettiği savunulmaktadır.

2. ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEM

Toplumda herkesin eşit ve özgürce yararlanabileceği, farklılıkların buluşup iletişim ve ilişki kurabileceği, dolayısıyla herkese açık, sosyalleşme ve ortak yaşam alanı olarak tanımlanabilecek kamusal alana katılım; çoklu ayrımcılık yaşayan Roman kadınların güçlenmesi ve durumlarının iyileşmesi açısından oldukça önemlidir. Bu kapsamda makalede, Roman kadınların kamusal alana katılımı; kamusal alanda görünürlük, hareketlilik, olanaklara ve kaynaklara erişim, ihtiyaçların karşılanma durumu bağlamında ele alınmıştır.

Makalede cinsiyet; toplumsal olarak inşa edilmiş bir olgu olarak, ve etnik köken ve sınıf olmak üzere diğer sosyal yapı unsurlarıyla ayrılmaz bir ilişki içinde ele alınmaktadır. Bir Roman ve düşük (yoksul) sosyo-ekonomik statüye sahip bir kadın olmak, cinsiyet, etnik köken ve sınıfın “üçlü yükünü” taşımak demektir. Bu kapsamda, Roman kadınların cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde yaşadıkları farklı baskı biçimleri ve çoklu ayrımcılık sorunlarını ve gerçeğini anlamının ya da doğru analiz etmenin, doğru ve sürdürülebilir çözümler üretmede etkili olacağı düşünüldüğünden, makalede, ilgili literatürde de vurgulanan, farklı baskı biçimlerine ve çoklu ayrımcılığa eş zamanlı olarak bakmayı olanaklı kılan “kesişimsel yaklaşım” benimsenmiştir. Araştırma bulguları ve öneriler bu yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışma alanı olarak seçilen ve yaklaşık 10.000 Roman vatandaşının yaşadığı (mahalle muhtarından edinilen bilgiye göre) Aydoğdu Roman mahallesi, Türkiye’de Roman nüfusunun yoğun bulunduğu Trakya bölgesinde yer alan Tekirdağ kentinde merkezi konumda yer almaktadır ve kentin diğer parçalarından izole, içe kapalı bir mahalledir.

Makalede, mahallede yaşayan 130 Roman kadınla (%83 oranında 18 – 44 yaş, %17 oranında 45 ve üstü yaş grubundakilerle) anket yapılarak, kamusal alana katılım bağlamında cinsiyet etnik köken ve sınıf kesişiminde yaşadıkları deneyim ve sorunlar, hem kendi aileleri ve toplulukları hem de yaşamlarını etkileyen daha geniş toplum temelinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede tasarlanan anket soruları kapalı-uçlu birden fazla seçeneğe sorulardan oluşmaktadır. Söz konusu analizleri desteklemek üzere, ayrıca, ilgili kurum ve kuruluş yetkilileriyle (dönemin valisi, belediye başkanı, muhtarı, okul müdürleri, Roman dernek başkanları) derin görüşmeler yapılmış ve mahallenin mekânsal dokusu analiz edilmiştir.

Analizlerden elde edilen bulgulara dayanılarak ve Roman kadınların kamusal alana katılımını sağlamanın bir yolu olarak, “kesişimsel” yaklaşımla bir “Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı” önerilmiş, bu kapsamda “eğitim”, “sağlık”, “istihdam”, “katılım”, “ayrımcılık” ve “barınma ve kentsel hizmetler” olmak üzere altı alanda amaç ve hedefler tanımlanmıştır.

3. AİLE VE TOPLULUK İÇİNDE ROMAN KADINLAR

Aile ve topluluk içinde Roman kadınlarını anlayabilmek, sorunlarını ortaya koyabilmek ve kamusal alana katılımlarını irdeleyebilmek için; hanehalkı özelliklerini ve yaşam döngüsündeki olayları, Roman kültürünün özelliklerini ve yaşam alışkanlıklarını, bu kapsamda kadının rol ve sorumluluklarını analiz etmek gereklidir.

Hanehalkı özellikleri ve yaşam döngüsündeki olaylar:

Hanehalkı özellikleri itibarıyla Roman aileler, çoğunlukla birden fazla hanenin (evlenen çocuklarla birlikte) bir arada yaşadığı kalabalık ailelerden oluşmaktadır. Nitekim anket katılımcılarının “hanede yaşayan aile sayısı”na bakıldığında, hanelerin %37’si iki ve daha fazla aileden oluşmaktadır. Azımsanmayacak bir oranda birden fazla ailenin bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. “Hanedeki kişi sayısı”na bakıldığında, %51’inin beş ve daha fazla nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

Aile yaşam döngüsündeki evlilik ve boşanmalar Roman kadınların sorumluluk ve yüklerini arttırmaktadır. Roman kültüründe özellikle kız çocuklarının erken yaşta evlenmelerinin, buna bağlı olarak ayrılmaların / boşanmaların, birden fazla evliliğin ve parçalanmış aile hayatının yaygın olduğu görülmektedir. Katılımcıların “medeni durumları” incelendiğinde, %75’inin resmi nikahlı olmasına rağmen % 10’unun dini nikahlı ve % 15’inin de dul (boşanmış) olduğu görülmektedir. Mahalle muhtarıyla yapılan görüşmelerden edinilen bilgiye göre, resmi nikahı teşvik etmek amacıyla yıllar içerisinde valilik tarafından toplu nikah törenleri düzenlendiği, nikah yapanlara nakdi yardımların yapıldığı ve nikah masraflarının alınmadığı belirtilmiştir.

“Evlenme yaşına” bakıldığında, 73 kişinin yani, ankette bu soruyu yanıtlayan 128 kişinin yaklaşık %57’sinin 17 yaş ve altında evlendiği ve ayrıca bu 73 kişinin de 38’inin 15 yaş ve altında evlendiği görülmektedir. Kız çocuklarının kendi tercihleriyle kendilerinden 3-5 yaş büyük sevdiği erkek çocuklarla birlikte yaşamaya başladıkları ya da kaçtıkları, bu nikahsız birliklerde kız çocukları hamile kalıp çocukları olduğunda doğan çocukların kız ya da erkeğin ailesi üzerine kaydedildiği, böylece kendi çocuğunun resmîyetinde kardeşi olarak görüldüğü, derin görüşmelerde ifade edilmiştir. “Kaçınıcı evlilikleri” olduğu sorusuna, 47 kişi yani yaklaşık %36’sı ikinci ve üçüncü evlilikleri olduğu yanıtı vermiştir. “Evlilik yaşı” ile “evlilik sayısı” karşılaştırıldığında; 17 yaş ve altında evlilik yapanların %77’ sinin ikinci ve üçüncü evliliklerini yaptıkları görülmüştür. “İlk ya da ikinci evliliğin bitme nedeni” olarak, yanıt verenlerin % 60’ı şiddet ve geçimsizlik, %15’i yeni bir eş aday ve % 25’i de maddi zorluklar ve alkol başta olmak üzere diğer nedenleri göstermiştir.

Çocuk anne ve çocuk gelin olmak, ayrılıklar sonrası çocukların sorumluluğu ile tek başına mücadele vermek, Roman kadınların yükünü arttırmaktadır. Bu yüke işsizlik, alkolizm vb. sorunları nedeniyle koca tarafından uygulanan aile içi şiddet de eklenebilmektedir. Bunun yanı sıra mahalle ortamında şiddet olaylarına ve uyuşturucu kullanımına da sıklıkla rastlanmaktadır. Kadınlar tüketiciler ya da uyuşturucu tüketicilerinin anneleri olarak bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca, kadın ticareti de yapılabilmekte ve bu konuda topluluk genelde sessiz kalmaktadır. Nitekim Aydoğdu Roman mahallesinde saha çalışmaları sırasında şiddet olaylarına bizzat şahit olunmuştur ve mahallenin belirli bir bölgesinde kadın ticaretinin yapıldığı derin görüşmelerde ifade edilmiştir.

Kültürel özellikler ve yaşam alışkanlıkları:

Romanların özgürlüğe düşkün olmaları, kapalı yerlerde bulunmak istememeleri, kurallara riayet edememeleri, rahat tavırları, müziği, dansı, eğlenceyi sevmeleri, günü-anı yaşamaları, canlı renkleri sevmeleri, vb. özellikleri büyük oranda göçebe yaşam tarzından kaynaklanan genetik kodlarıyla ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle, hareket halinde açık mekanlarda yaşam, doğayı kutsal olarak görme, doğaya öykünme, farklı coğrafyalarda farklı kültürden insanlarla ticaret yoluyla etkileşim içinde olma (kısıtlı da olsa) vb. hususlar kültürel özelliklerinde belirleyici olmuştur denilebilir.

Kendi içlerinden olanlarla evlenmeleri, içe dönük ve toplumdan izole biçimde birlikte yaşamaları, kendi aralarında dayanışma ağları oluşturmaları, yabancılarla sınırlı iletişim kurmaları (sadece iş yaşamında), çocuklarının topluluk içinde veya mahalle ortamında sosyalleşmesi gibi etkenlerle yıllar boyunca kültürel özelliklerini korumayı ve devamlılığını sağlamayı başarmışlardır. Romanlar söz konusu kültürel özellikleri ve yaşam biçimleri gereği, toplumun genelinden farklı, bohem yaşam tarzına sahip topluluklar olarak nitelendirilmektedir.

Akdeniz (2011), söz konusu özelliklerinden dolayı Romanları Modernist düşünceye aykırı topluluklar olarak tanımlamaktadır. Daha açık bir anlatımla, Romanlar; akli yücelten, “ilerleme”ye dayalı tarih anlayışını benimseyen, toplumda denetlenebilir ve öngörülebilir davranışları olan ve üretim ilişkileri içinde bir kimlik kazanan insan modelini merkezine alan ve “homojen” - “düzenli” bir toplum oluşturmayı hedefleyen, yurttaşmaya dayanan Modernist düşünce ve iktidar beklentilerine ve değerlerine aykırı duran bir özgürlüğe sahiptirler. Göçebe (yersiz-yurtsuz) olarak sınırsız dolaşma, maddiyattan uzak durma, tam gün çalışmama, daha çok duygularla hareket etme, kültürel yapılarının değişen koşullardan ve dış müdahalelerden etkilenmemesi gibi kararsız dinamiklerle yaşarlar.

Aydoğdu Roman mahallesinde ankete katılan Roman kadınlara “en belirgin /ayrıt edici özellikleri” sorulduğunda, katılımcıların %52’si “anı/günü yaşıyor olmaları”nı, “eğlenmeyi sevmelerini ve danslarını”, %33’ü “renkli giyimleri, konuşma dilleri” gibi fiziksel özelliklerini, %15’i ise “özgürlüklerine düşkün olmaları”nı belirtmiştir. “Kendilerini toplumdan farklı görme sebepleri” incelendiğinde, katılımcıların sadece %16’sı kendini toplumdan farklı görmediğini belirtmesine rağmen, %84’ü “yaşam biçimi, gelir

seviyesi düşüklüğü, ten rengi, konuşma dili, kılık kıyafetleri ve mesleki uğraşları” gibi değişik gerekçelerle, kendinin toplumdan farklı olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılara “içe kapalı yaşam tercihlerinin nedenleri” sorulduğunda, %31’i “kimliklerini koruyabilmek ve kültürel sürekliliklerini sağlamak” nedeniyle, %69’u ise “kendilerini güvede hissetmek, yardımlaşmak ve güç birliği oluşturmak” nedeniyle tercih ettiklerini belirtmiştir. “Mahallede tanıdık insanların bulunmasının avantajları” sorulduğunda, katılımcıların %18’i “güvende olma ve kimliklerini koruma” avantajını, %68’si “sevinç ve üzüntülerin paylaşılması, sohbet ortamı olması, yiyecek, içecek, yakacak paylaşımı” gibi sosyal unsurları, %14’ü “iş, borç para ve kiralık ev bulmada kolaylık sağladığına” yönelik maddi avantajları belirtmiştir. “Roman kimliğinizi ve kültürünüzü nasıl koruyorsunuz?” sorusuna katılımcıların %53’ü “aynı mahallede yaşayarak ve kendi içimizden olanlarla evlenerek”, %28’i “dini değerlerini koruyarak, çocuklarını kendi gelenekleri doğrultusunda eğiterek ve geçici işlerde çalışarak” ve %19’u “Roman olmayanlarla sınırlı iletişim kurarak” sağlayabildikleri yanıtını vermiştir. “Mahallenin onlar için anlamı” sorulduğunda, katılımcıların %41’i “güven ve aidiyet duydukları, kendilerini rahat ve özgür hissettikleri bir yer” olarak belirtirken, %59’u “birlik, beraberlik ve dayanışmanın, akraba ilişkilerinin sürdürüldüğü, kültürlerinin yaşatıldığı bir sosyalleşme alanı” olarak gördükleri yanıtını vermiştir.

Kısaca, Roman kadınlar için kendi gibi olanlarla “mahalle”de yaşamak; mahalledeki kadınlarla aralarında yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması (düğün, ölüm, hastalık gibi durumlarda bir bilezik ya da borç para verme, yemek pişirmek için malzeme alışverişi, hastaları hastaneye götürme gibi), yoksullukla mücadele, özgürlük, aidiyet, dışlanmayla baş edebilme vb. açısından oldukça önemlidir. Kaldı ki mahallede bu yardımlaşma ve dayanışma ağlarını kuran, geliştiren ve sürdüren kadınlardır. Ancak bu dayanışma kızların, yeni deneyimlere girebilmesini engelleyerek mahalle içinde güvenli yaşamı seçmek zorunda kalmalarına / mekana sıkışmalarına yol açmaktadır (Çelik ve Yüce Tar, 2016).

Roman kültüründe kadının rolü ve sorumlulukları:

Kadınlar, Roman topluluğu ya da mahalle içinde sosyalleşirler, çocukluklarını yaşayamadan (erken yaşta evlenip ve çocuk sahibi olup) yetişkin rollerini üstlenirler. Kadınların, kız ve eş olarak, kendilerini ailelerine adamaları beklenir (Ravnø, 2011). Kalabalık aile içinde kadının rol ve sorumlulukları fazladır; çocuk ve yaşlı ebeveyn bakımı, ev işleri (yemek yapma, temizlik), günlük alışveriş, kimi zaman aile bütçesine katkı için bir işte çalışma, aileleri adına eğitim, sağlık ve sosyal yardım hizmeti veren kurumlarla ilişkide bulunma, okula giden çocuklara eşlik etme, ailenin akrabalık ağlarını koruma vb. Anket katılımcılarının tamamı çocuk bakımı, ev işleri ve alışverişi kendi sorumlulukları olarak (kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçası ve kendileri için son derece bilinçli ve ritüel bir hareket olarak) ifade etmiştir. Bütün bu faaliyetler arasında temizlik, büyük bir gurur kaynağı olarak dile getirilmektedir. Dolayısıyla oldukça cinsiyetlendirilmiş bir sorumluluk dağılımı söz konusudur ve sorumlulukları fazladır.

Yaşlı Roman kadınlar, kızları ve gelinlerine çocuk bakımında destek vererek kızı ya da gelininin işe gitmesine olanak tanımakta, aynı zamanda kendi bakımlarını da garanti altına almaktadır. Aydoğdu Roman mahallesinde hiç huzurevine gidenin olmadığı, yoksulluk ve yoksunluklarına rağmen çocuklarını hiç yuvaya ya da yetiştirme yurduna vermedikleri, bunu kadınlar arası dayanışmayla mahalle ortamında sağlandığı, derin görüşmelerde belirtilmiştir.

İlgili literatürde Roman aile yapısının genelde ataerkil yapıya sahip olduğu belirtilmektedir (örn. Mihalache, 2003; Ravnø, 2011; Casey, 2014; Neaga, 2016; Corradi, 2018). Nitekim kadınlara verilen rol ve sorumluluklara bakıldığında bunun yansımalarını görmek mümkündür. Derin görüşmelerde de dile getirildiği gibi, kadınlar Roman kültüründe ancak yaşlanınca evde söz sahibi olabilmektedir.

Hanehalkının yönetiminden ve çocukların sosyalleşmesinden sorumlu olan temel aktörler olarak Roman kadınlar, aynı zamanda, Roman toplumunda kültürel uygulamaların oluşumunda ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, Roman kadınların toplumsal cinsiyetçi tutumu kültürel devamlılık ihtiyacına bağlıdır. Roman kültürünün ahlaki üstünlüğü, kadınlar tarafından bir direniş stratejisi olarak öne sürülmekte, bu genellikle geleneksel “yolların” korunmasına / Roman kültürünün sürdürülmesine ve Romanlar ile toplum arasındaki sınırların korunmasına dayanmaktadır (Casey, 2014). Yaptığı araştırma bulgularına dayanarak Casey (2014), Roman kadınların Roman kültürüne dair sorumlulukları hakkında derinlemesine inançları bulunduğunu (Roman kadınların yalnızca yükümlülük duygularını değil, aynı zamanda geleneksel yollarını sürdürme gururlarını ifade ettiklerini), bu bulguların Romanların cinsiyetli kültürel mirasını muhafaza etmede kadınların oynadığı önemli ve proaktif rolü ortaya koyduğunu, kadınlık halindeki bu sosyalleşmenin kadınları toplumsal cinsiyet düzenine tehdit

oluşturmayacak faaliyetlerden anlam ve memnuniyet yaratmaya hazırladığını ve onları şartlandırdığını, ailelerin çoğunda geleneksel cinsiyet rolleri yaygın olsa da, bireysel aileler ve topluluklar arasında ve içinde belirgin farklılıklar olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla cinsiyet eşitsizliklerinin Roman kadınlar üzerinde orantısız bir etkisi ve olumsuz sonuçlarının olduğunu, ancak kadınların eşitsiz uygulamalara sadece sosyal zorlama nedeniyle değil, aynı zamanda kendi ailelerine ve Roman kültürüne dair sorumlulukları hakkında derinlemesine inançları nedeniyle katıldıklarını, kadınların toplumun ırkçılığının etkisinin yanı sıra, yerleşik ve topluluk kültürel beklentileri arasında kaldığını vurgulanmıştır. Nitekim anket katılımcıları rol ve sorumluluklarını istismar ya da mağduriyetle ilişkilendirmemekte, doğal kabul etmekte ve sürece uyumlu yaşamaktadır.

Daha ataerkil olan Roman topluluklarında ve ailelerinde, kız ve erkek çocukları farklı muamele görmektedir. Kızın / kadının özel alana bağlı olduğu düşünülmekte ve daha yüksek eğitim seviyelerini tamamlamaları veya resmi istihdama dahil olmaları beklenmemektedir. Ataerkil ailelerde ve topluluklarda, kız ve kadınlar, erkeklere bağlı olarak kabul edilebilir ve eşit karar verme gücü veya eylem tercihi reddedilebilir. Bu bağlamda, Avrupa'daki Roman kadın aktivistleri ve uzmanları, cinsellik konularında geleneksel özel bir sessizlik olmasını ve ev içi şiddetin özel aile meseleleri olarak kabul edilmesini eleştirmektedir (Ravnø, 2011).

4. TOPLUMDA (TOPLULUK DIŞINDA) ROMAN KADINLAR

Toplumda Roman kadınların karşı karşıya kaldığı çoklu ayrımcılık ve dışlanma biçimlerini ortaya koyabilmek ve kamusal alana katılım durumlarını irdeleyebilmek için; eğitim, çalışma ve gelir durumları, yaşadıkları fiziki çevre koşulları, sağlık durumları, örgütlenme ve temsiliyet durumları, toplumun ve yerel yönetimin bakışı irdelenmelidir.

Eğitim, çalışma ve gelir durumu:

Yapılan araştırmalar, Roman kadınlarının çoğunluk kadınlarına ve Roman erkeklerine kıyasla daha yüksek oranda okuma yazma bilmediklerini göstermektedir (BVIS, 2006; FRA, 2013). Roman kızlarının eğitime erişiminin önündeki ayrımcılık temelli engeller birçok durumda, aile ve toplum içindeki iç engellerle birleşmektedir. Genelde Roman kadınların evlenip çocuk sahibi olmaları ve dikkatlerini yükseköğretime ulaşmak yerine haneye odaklanmaları beklenmektedir. Kız çocukları, evde annelerine yardım etmesi (küçük kardeşlerine bakma, ev işlerini yapma), ev ekonomisine katkı için anne yanında işe gitmesi veya erken yaşta evlenmeleri için okuldan alınabilir ve bu nedenle, kız çocuklar ilk veya orta öğrenimden fazlasını tamamlayamaz. Anket katılımcılarının eğitim durumuna bakıldığında; hiç üniversite mezununun olmadığı, sadece 5'inin lise, 8'inin ortaokul ve 68'inin ilkokul mezunu olduğu, 20 kişinin sadece okur yazar olmasına karşın 29'unun ise okur yazar olmadığı görülmektedir.

Diğer yandan, Roman çocukların aynı okulda yoğunlaşması, daha düşük seviyede müfredat uygulanması, okula devamı ve başarıyı olumsuz etkilemektedir. Aydoğdu Roman mahallesinde iki ilkokul bulunmaktadır (Aydoğdu İlkokulu, 13 Kasım İlkokulu) ve okullarda sadece mahalledeki Roman çocuklara eğitim verilmektedir. Okul müdürleriyle yapılan görüşmelerde, çocukların okula devamı amacıyla valilik tarafından ailelere para ödendiği, kıyafet ve ayakkabı yardımı yapıldığı, öğrenci ve velilere yönelik kurs ve seminerler düzenlendiği, buna rağmen devamsızlık oranının çok yüksek olduğu ve akademik başarının düşük olduğu belirtilmiştir. Mahalle ortamının çocuklar üzerindeki etkisinin baskınlığı, rol model alabilecekleri kişilerin olmaması, ailelerin eğitime yeterince önem vermemesi, eğitimin getirisine olan inancın az olması ve uygun çalışma ortamlarının bulunmaması, bu durumun nedenleri olarak açıklanmaktadır. Ayrıca, ilkokul sonrası eğitime devam etmede kızların oranının erkeklerden düşük olduğu ifade edilmiştir. Kız çocuklarının eğitimden kopması, annelerinin yaşam döngüsünü izlemelerine yol açmaktadır. Bu düşük eğitim düzeyi; sağlık, sosyal riskler, sosyal yardım, barınma, yasal konular gibi önemli bilgilere erişimde Roman kadınlar için kısıtlamalar yaratmaktadır (Ravnø, 2011).

Yapılan araştırmalar, Roman kadınlarının çoğunluk kadınlarına ve Roman erkeklerine kıyasla istihdama erişiminin (özellikle düzenli iş piyasasına erişimin) daha düşük olduğunu göstermektedir (Ravnø, 2011). Roman kadınlar, erkeklerden daha fazla işsizlik yaşamaktadır. Roman kadınların işsizliğinin veya kayıtlı istihdama erişememesinin sebepleri genellikle iş piyasasındaki önyargılara, aile geleneklerine ve düşük eğitim seviyesine (buna bağlı olarak mesleki eğitimin olmamasına) bağlıdır. Roman kültüründe erkekler ekonomide aktif olarak (önemli kısıtlamalar dahilinde çalışsalar da), kadınlar ise aile içinde ve ailevi rollerde aktif olarak konumlanmıştır. Bu durum Roman toplumundaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Roman kadınlar kayıt dışı sektörde, genellikle de sosyal güvencesi olmayan işlerde çalışmaktadır.

Katılımcıların çalışma durumuna bakıldığında; 16 kişinin (%12) daimi bir işte çalıştığı, 27 kişinin (%21) part-time (yarı zamanlı) işlerde çalıştığı, 72 kişinin (%55) hiçbir işte çalışmadığı, 15 kişinin (%12) de öğrenci olduğu ve hiçbir emeklinin olmadığı anlaşılmıştır. Yapılan işler olarak, temizlik işleri başta olmak üzere, hurdacılık, garsonluk, ses ya da dans sanatçılığı, kuaförlük ve diğer geçici işler sıralanmıştır. Boyacılık, sepetçilik, esnafılık, çiftçilik, balıkçılık ve inşaat ameleliği gibi işleri ise erkeklerin yaptığı ifade edilmiştir. Roman erkeği için formel eğitim sürecine dahil olmadan da bir öğrenim görme, yeteneklerini geliştirerek (örn. enstrüman çalarak) meslek sahibi olma imkanı mevcuttur. Ayrıca, yaşlanma faktörü erkekler için meslekleri açısından dezavantaj olmazken, kadınlar için yaşlanmayla birlikte eşitsizlik artmaktadır (Çubukçu Uçan, 2011). Geçici işlerde çalışma nedenleri sorulduğunda; %44'ü “zorunluluk – seçenek yokluğunu”, %25'i “eğitim düzeylerinin yetersizliğini”, %10'u “esnek ve rahat çalışma saatlerinin olmasını”, %21'i “sorumluluğunun ve disiplinin az olmasını, severek eğlenerek iş yapmak istediklerini” gerekçe göstermiştir. İş bulma yolları sorulduğunda; %11'i iş kurumu, belediye ve Roman dernekleri aracılığıyla bulunduğunu belirtirken, %89'u ise kendi imkanları başta olmak üzere, akraba ve mahalle ortamı sayesinde iş bulabildiğini belirtmiştir.

Birçok Roman toplumundaki ekonomik durum genellikle çok kötüdür ve genellikle kadınlar (kocanın işsizliği, boşandıktan sonra yalnız kalma, kocanın hapiste olması gibi nedenlerle) yoksulluğu daha ağır ve eşitsizce yaşamaktadır. Ailenin ortalama aylık geliri sorusuna; katılımcıların %78'si gelirinin asgari ücretin altında, % 22'si gelirinin asgari ücretin üstünde olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların harcama kalemleri incelendiğinde; “gıda ve kira giderlerinin” en büyük gider kalemi olduğu, bunları sırasıyla “eğitim ve sağlık giderleri”nin takip ettiği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %65'inin yeşil kart sahibi olduğu, %19'unun SSK, %9'unun Bağkur sosyal güvencesinin olduğu, %7'sinin ise hiçbir sosyal güvensinin olmadığı anlaşılmıştır. Gelirlerinin belirsiz olduğu ve geçim stratejilerinin günü kurtarmak üzere inşa edildiği Romanlar, yardımlara bağlı bir yaşam sürmektedir. Katılımcıların aldıkları yardımlar incelendiğinde; %26'sı hiçbir yardım almadığını, %5'i ise düzenli maaş (yaşlılık ve malullük, şehit ve gazilik, özürlü vb.) aldığını, %69'u da gıda yardımı, kömür yardımı, eğitim parası ve diğer nakdi yardımları aldığını belirtmiştir. Tekirdağ veliliği tarafından Roman ailelerine düzenli olarak aynı (sağlık, eğitim, yakacak, giyim, barınma yardımları vb.) ve nakdi yardımlar yapılmaktadır. Ayrıca, valilik tarafından meslek edindirmeye yönelik çeşitli kurslar düzenlenmektedir (kuaförlük, açıcılık, cam işleme, vitray, cilt bakımı ve makyaj vb.), ancak faydalanan kişi sayısının 10 ila 20 arasında değiştiği görülmektedir.

Yaşadıkları fiziki çevre koşulları:

Roman mahalleleri; kötü, sağlıksız ve standart altı konut koşulları, konut piyasasına erişimde ayrımcılık ve zorla tahliyeler (FRA, 2009) ile karakterize edilir. Aydoğdu Roman mahallesinde Romanlar, ortalama 56 m², genelde iki odalı (ki kimi evlerde mutfak, oturma odası ve yatak odası, kimi evlerde mutfak, oturma odası, yatak odası ve banyo aynı mekandır), genellikle bitişik nizamda inşa edilmiş, 1-2 katlı, düşük yapı kalitesine sahip binalarda barınmaktadır. Mahallede bir bölgede çadırlarda atlarıyla yan yana barınanlar da vardır.

Mahallede sosyal ve teknik altyapı yetersizdir. Örneğin sokaklar dar ve kaldırımsızdır, çıkmaz sokaklar bulunmaktadır. Çocuk oyun alanları, parklar, sosyo-kültürel tesisler, sağlık tesisleri yoktur, çöp toplama, kanalizasyon, içme suyu, toplu taşıma vb. hizmetleri yetersizdir. Mülkiyet güvencesinin olmamasına bağlı olarak zorla tahliye tehdidi, özellikle kadınlar için önemli bir stres ve güvensizlik kaynağı oluşturmaktadır. Hijyenik, yeterli ve güvenli olmayan söz konusu fiziki koşullar, doğrudan kadının refahını olumsuz etkilemektedir. Konut piyasasında özellikle mahalle dışında kiralık konuta erişimde; temiz olmadıkları, kirayı zamanında ödeyemeyecekleri, diğer oturanlarca istenmeyecekleri gibi önyargı ve gerekçelerle dışlanmaktadır. Bu da Roman kadınların durumlarını değiştirmek ya da iyileştirmek için olası fırsat ve olanakları kısıtlamaktadır.

Sağlık durumu:

Araştırmalar, Roman kadınların çoğunluktaki toplum kadınlarına ve Roman erkeklere göre daha kötü sağlık koşullarına sahip olduğunu göstermektedir (Ravnø, 2011; FRA, 2013). Roman kadınların yeterli sağlık hizmetlerine erişiminin önündeki engeller; sağlık sistemindeki ayrımcılık, sağlık bakım maliyetlerini karşılayamama, yetersiz beslenme, kötü ve sağlıksız barınma koşulları, sık gebelikler ve kürtajlar, zor çalışma koşulları, okuma yazma bilmeme nedeniyle sağlık bilgilerine sınırlı erişim ve kimlik kartı eksikliğidir (EUMC, 2003). Romanlarda geleneksel olarak kadın bedeniyle ilgili tabular (özellikle üremeye ilgili), kadınların genel sağlık hizmetlerine erişimini sınırlamaktadır. Genç anne gebeliklerinde sağlık riskleri (örn. genç annenin vücudunda hasar, erken doğum ve düşük doğum riski) artmaktadır.

Ayrıca, genç kızlar hamilelik sırasında doktorlara danışmaktan korkabilir ya da kimlik kartlarının olmamasından dolayı hamilelikten önce, sırasında ve sonrasında sağlık hizmetlerine erişemeyebilirler ve öz bakım ve yeni doğan çocuğa nasıl bakılacağı konusunda sınırlı bilgiye sahip olabilirler (Ravnbøl, 2011). Yoksulluğa bağlı stres ve depresyon, düşük özgüven de Roman kadınları orantısız şekilde etkilemektedir. Aydoğdu Roman mahallesinde de kadınların erkeklerden daha sıklıkla sağlık sorunları yaşadıkları dile getirilmiştir.

Örgütlenme ve temsiliyet durumu:

Yoksulluk ve çoklu ayrımcılık türleri, Roman kadınlarının kendine güven ve eylem olanaklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Roman kadınların sorunları hakkında az bilgi bulunmasının en önemli nedenleri arasında, Roman kadınlarının kamusal alanda yeterince temsil edilmemesi gösterilmektedir (Mihalache, 2003). Roman kadınlarının durumlarını iyileştirmenin, özgüvenlerini ve farkındalıklarını arttırmanın temel koşullarından biri siyasi katılımlarını arttırmaktır. Ancak Türkiye’de Roman kadın dernekleri henüz yeni bir oluşumdur (URL 1). Sınırlı sayıdaki Roman dernek ve federasyonunun kadın üyelerinin ve mahalle muhtarları olan Roman kadınların da oldukça az olduğu görülmektedir.

Aydoğdu Roman Mahallesinde ise 2010 ve 2011 yıllarında kendi kurdukları, sınırlı sayıda üyeye sahip (ortalama 25 üyenin tamamına yakını erkektir) ve başkanları erkek olan iki aktif dernek bulunmaktadır: Tekirdağ Roman Kültürünü Yaşatma ve Müzisyenler Derneği ve Aydoğdu Mahallesi Esnaf ve Romanlar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği. Anket katılımcılarına Roman derneklerinin faydaları sorulduğunda; %38’i faydası olmadığını belirtirken, %62’si yardımlaşma ve dayanışma imkanı sağlaması, haklarının savunulması, sorunlarına çözüm bulunması, kültürlerinin araştırılması, birlik olup seslerinin duyurulması, mesleki eğitim kurslarının düzenlenmesi, eğitim bursu sağlanması, iş bulunması ve toplu sünnet – nikah töreni düzenlenmesi gibi yararları olduğunu belirtmiştir.

Romanların yerel yönetim ve karar mekanizmalarına katılımı; Tekirdağ valiliği ve belediyesinin kentte yaşayan Romanların eğitim, istihdam, barınma ve sağlık sorunlarını ve taleplerini dinledikleri çeşitli çalıştaylarla sınırlı kalmaktadır. Örneğin Tekirdağ valiliği Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü öncülüğünde 2012 yılında “Yerel Eşitlik Eylem Planı Kadın Çalıştayı” düzenlenmiştir. “Yönetim ve Karar Mekanizmalarına Katılım” başlıklı çalışma grubunda Roman kadınların kent yaşamına adaptasyon sorunları şöyle sıralanmıştır: sosyal güvenceden yoksun olmaları (yeşil karta bağımlılık), devlet yardımlarına bağlı kalınması, eğitimsizlik – eğitime erişim sorunu, meslek edinememe, sezonluk işlerde çalışma, erken evlilik (çocuk anneler) sorunu, elverişsiz konutlarda birden fazla ailenin yaşamasından kaynaklanan sorunlar, sosyal dışlanmanın getirdiği etkiler.

Toplumun ve yerel yönetimin bakışı:

Roman kadınları kamu kurumlarında ve toplumda, çoğu zaman, Roman erkekleri ve Roman olmayan kadınlara kıyasla daha karmaşık ayrımcılık biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu ayrımcılık biçimleri, kadının güçsüzlüğünü arttırmaktadır. Roman kadınlar hem etnik kökenlerine yönelik ayrımcı tutumlar, hem kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet önyargıları hem de düşük sosyo-ekonomik statüye ilişkin önyargılar nedeniyle çoklu ayrımcılıkla karşılaşmakta, dolayısıyla Roman erkeklerle ve Roman olmayan kadınlarla karşılaştırıldığında eğitime, sağlık hizmetlerine, istihdama, yeterli barınma koşullarına ve diğer sosyal hizmetlere daha zor erişmektedirler.

Birden fazla ayrımcılık türünün mağduru olma ve yoksulluk içinde yaşama deneyimlerinin bir araya gelmesiyle sonuçlanan karmaşıklık deneyimleri, Roman kadınlarının kendi algılarını, kendi kapasitelerine güveni ve kendi yaşamlarını biçimlendirme fırsatlarını (aynı zamanda çocukları için öngördüğü olasılıkları ve seçimlerini) etkileyebilir. Roman kadınların okuma yazma bilmeme durumu ve düşük statüsü, çoğu kez yasal haklarını talep etme kabiliyetlerini de sınırlamaktadır (Ravnbøl, 2011).

Roman kadınları erkeklerden daha kolay tanınabilir olması nedeniyle, mahalleleri dışında orantısız bir ayrımcılık yükü taşımaktadır. Anket katılımcılarına sorunlarını önem sırasına göre sıralamaları istenmiştir. Başta eğitimsizlik (%25) olmak üzere; işsizlik (%23), düşük yaşam kalitesi (%20), yoksulluk (%15), dışlanma (%9), örgütlenememe (%5) ve konut sorunu (%3) olarak sorunlar belirtilmiştir. Toplumun kendilerine bakış açılarının ne olduğu sorusuna katılımcıların %32’si “ahlaki yönden problemleri olduklarının”, %25’i “kavgacı, suçlu ve tehlikeli olduklarının”, %24’ü “tembel, aç gözlü ve dilenci olduklarının”, %14’ü ise “temiz olmadıklarının”, %5’i “inançlarının farklı olduğunun” düşünüldüğü yanıtını vermiştir. Katılımcıların %37’si herhangi bir alandan dışlanmadıklarını düşünürken, %63’ü ise toplu ulaşım araçları, restoranlar – lokantalar, hastaneler, eğlence yerleri, kamu kuruluşları, konut piyasası

ve iş piyasası gibi sosyal ve kamusal alanlardan dışlandıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla Roman kadınlar, toplumun geriye kalanıyla oldukça sınırlı bir iletişim ve bütünleşme yaşamaktadır.

Katılımcıların gelecekte beklenenleri incelendiğinde; %16'sı “durumlarından memnun olduklarını ve herhangi bir beklentilerinin olmadığını” belirtirken, %84'ü ise başta “sürekli bir iş ve daha iyi – sağlıklı koşullarda yaşam imkânı” olmak üzere, “çocuklarının iyi eğitim alması, toplumla bütünleşmenin artması ve Roman dernekleşmesinin yaygınlaşması” gibi beklentileri sıralamıştır.

Yerel yönetim ise Roman vatandaşları dezavantajlı gruplar olarak kabul edip eğitim, istihdam, sağlık, barınma ve toplumla bütünleşme sorunlarının ve bunların iç içe geçmiş yapısının farkında olarak, özellikle eğitim ve meslek edindirmeye yönelik çeşitli projeler uygulamaktadır. Barınma konusundaki projeler ise genelde dışlanma, ayrımcılık, yoksulluk ve yoksunluklarını arttıracak niteliktedir. Örneğin, Aydoğdu Roman mahallesi için kötü ve riskli yapılaşma ve fiziki koşullar, bunun yanı sıra tehlikeli-girilemez bir bölge olması ve yasadışı işlerin yapıyor olması (silah kaçakçılığı, kadın ticareti gibi) gerekçe gösterilerek, 2008 yılından buyana mahallede kentsel dönüşüm uygulanmak istenmektedir. Düşünülen kentsel dönüşüm projesi temelde, mahallelinin kent dışında TOKİ tarafından yapılacak sosyal konutlara tahliye edilmesini içermektedir. Mahalle için, kent merkezindeki avantajlı konumu nedeniyle rant değeri yüksek projeler planlanmaktadır.

Yerinden etmeye ya da zorla tahliyeyle dayalı böyle bir projenin uygulanması halinde, kent merkezinden uzak, bilmedikleri, yabancı bir yere taşınmak Roman kadınları için erkeklere oranla daha katmalı bir durum oluşturabilecektir. Örneğin bu durum; içe dönük, kolektif yaşam pratiklerinin ve dayanışma ilişkilerinin parçalanması korkusu, dışarıda tek başına yoksulluğa ve yoksunluğa mahkum olma korkusu ve kaygısı yaratabilir. Roman kadınının zaten mahalleyle sınırlandırılmış yaşamının kendi içinde geliştirdiği hayatta kalma ve dışlanmalardan korunma mekanizmaları, dayanışma ilişkileri (var oluşlarını sürdürmeye dönük temel yaşamsal faaliyetleri üzerine kurulu dayanışma ilişkileri) yerinden edilme ile parçalanabilir. Böyle bir durum kadınlar için tam bir yoksulluk ve yoksunluğa mahkum edilmek anlamına gelir (Çubukçu Uçan, 2011). Böyle bir durum, aynı zamanda, Roman kadınların mahalle kamusal alanlarındaki görünürlükleri ve hareketliliklerinin de ortadan kalkmasına, dolayısıyla kamusal alana katılımlarının daha sorunlu olmasına neden olabilecektir.

5. ROMAN KADINLARIN KAMUSAL ALANA KATILIM SORUNSALI

Roman kadınların kamusal alana katılımı; kamusal alanda görünürlük, hareketlilik, olanaklara ve kaynaklara erişim, ihtiyaçların karşılanma durumu bağlamında değerlendirilmelidir. Roman mahalleleri; Romanların kolektif varoluşlarının ve kimliklerinin kurulduğu, siyasal konular hariç ilişkilerinin, sorunlarının, aşklarının, kavgalarının vb. yaşandığı ve dile getirildiği bir kamusal alandır (Çubukçu Uçan, 2011). Bu alanda (evlerinin önü, sokak, günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları fırın, bakkal vb. ticari mekanlar, mahalledeki okullar) Roman kadınlar görünür durumda ve hareket halindedir. Mahallenin hemen hemen her mekanı, kadının erkekten daha çok sohbet, tartışma, çatışma ilişkilerini yaşadığı bir alandır. Kahvehaneler hariç diğer tüm mekanlarda renkli kıyafetleri, rahat davranışları ve yüksek sesleriyle kadınlar vardır. Mahallede özel alan ve kamusal alanın fiziki ayrışması yokmuşçasına Roman kadın ve erkeğin yan yanlığını görmek mümkündür (kamusal ve özel alanın bütünselliği) (Çubukçu Uçan, 2011).

Bu bağlamda, mahalle dışındaki daha geniş kamusal alanla karşılaştırdığında mahalleleri Roman kadınlar için aktif katılım gösterdikleri “yarı kamusal alandır” denilebilir. Nitekim yukarıda da bahsedildiği gibi, Roman kadınlar için aidiyet, özgürlük, hayatta kalma ve dışlanmalardan korunma vb. açısından mahallenin anlamı büyüktür. Ancak mahallede kadınların kendileri ve çocuklarının dinlenme ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri park ve çocuk oyun alanları, gerektiğinde okul öncesi yaşta çocuklarını verebilecekleri kreş, sağlık sorunlarında başvurabilecekleri aile sağlığı merkezi, sosyal ve kültürel hizmetler alabilecekleri tesisler vb. bulunmamaktadır. Dolayısıyla mahalle içinde kadınların, ihtiyaçlarını karşılayabilecek anılan kamusal mekanlara erişimleri söz konusu değildir.

Diğer yandan, mahalle etkisiyle ya da kolektif sosyalleşme ile, Roman kültürünün zorlayıcı toplumsal cinsiyet normları ya da Roman kadınlarına yönelik kültürel beklentileri nesilden nesile kızlar/kadınlar arasında aktarılmakta ve bu ortam, Roman kadınların topluluk dışına kaçışına ya da çıkışına, bu bağlamda daha geniş kamusal alana katılımına izin vermemektedir.

Roman kadınların kamusal alanda dolaşım / hareket özgürlüğü, olanaklara ve kaynaklara erişimleri; toplumsal cinsiyet, Roman kimliği ve yoksul sosyo-ekonomik statüyle ilişkili olarak toplum ve kamu kurumlarındaki çoklu önyargılar, ayrımcılık ve dışlanma nedeniyle oldukça kısıtlıdır. Kamusal alanda

örgütlü temsil edilmemeye bağlı olarak da sorunlarını duyurma ve haklarını talep etme konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Dolayısıyla Roman kadınlara kendi topluluğu ve daha geniş toplum tarafından uygulanan baskılar, ağır yükler ve çoklu ayrımcılık; hem kamusal alana aktif katılımlarını engellemekte hem de katlanmış dezavantajlı konumlarını aynen / koruyarak yeniden üretmektedir.

6. ROMAN KADINLARIN KAMUSAL ALANA KATILIM İÇİN “YEREL EŞİTLİK VE SOSYAL İÇERME EYLEM PLANI” ÖNERİSİ

Roman kadınların kamusal alana katılım sorunsalı, kültürlenme - kültürlenme döngüsünün içeriği ile ilgilidir. Öner (1991), insanın çevresinden edindiği bilgiyi (çevrenin özlem ve istekleri, çevrenin koyduğu normlar, kurallar, yaptırımlar vb.) “kültürlenme”; tam tersine insanın bir bilgi kaynağı olarak çevresine gönderdiği çıktılara (davranışlara) “kültürlenme” adını vermiştir. Kültürlenme - kültürlenme arasındaki döngüsel süreçte temel soru; insanın ya da toplumun yeniden üretiminin korunarak mı yoksa değiştirilerek mi üretileceği sorusudur. Her yeni doğan insan kendini bir önceki kuşak tarafından hazırlanmış bir çevre içinde (bir kültür kalıtımı içinde) bulur ve sosyalleşmesine bu çevrede başlar. Aynı şekilde insan kendinden sonraki kuşaklara ya değiştirmede (koruduğu) ya da değiştireceği bir çevreyi hazır, kalıtım olarak bırakacaktır.

Roman kadınlar bağlamında düşünüldüğünde şu soru önem kazanmaktadır: Roman kadınların durumlarının iyileşmesi, güçlenmeleri, kamusal alana aktif katılımları için; hem toplulukları hem toplum tarafından kültürel beklenti, baskı, ayrımcılık, eşitsizlik, yoksulluk ve yoksunluk çerçevesinde hazırlanmış mevcut çevre; olduğu gibi mi tercih edilmelidir, yani önceki kuşağın bıraktığı toplumsallaşma biçimi, bu kalıtım korunmalı mıdır?, yoksa söz konusu hazır çevre, kalıtım değiştirilmeli midir?

Mevcut çevrenin Roman kadınların cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişimindeki üçlü yükünü ve çoklu ayrımcılığını koruyarak / aynen yeniden ürettiği göz önüne alındığında, sorunun yanıtı açıktır: hazır çevrenin ya da kalıtımın değiştirilmesi gereklidir. Bu değişim, çevresinden insana bu kalıtımı değiştirmeye, başka davranışlara yönelen birtakım girdilerin (uyarıların) gelmesiyle gerçekleşebilir. Bir değişim girdisi olarak, örneğin, Roman kadınların günlük yaşam koşullarını iyileştiren, haklarını koruyan, çok boyutlu ve birbiriyle bağlantılı sorunlarını anlayıp çözüm üreten, kentsel hizmetlere erişimlerini kolaylaştıran ve yerel karar mekanizmalara katılımlarını arttıran politika ve stratejileri içeren bir “Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı” hazırlanabilir. Bu eylem planı, yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve sosyal içermenin sağlanması ve Roman kadınının statüsünün güçlenmesi için ilgili paydaşların (valilikler, belediyeler, il özel idareleri, il müdürlükleri, kalkınma ajansları, kadın ve Roman sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, profesyonel kuruluşlar ve özel sektör) üstlenmeleri gereken sorumlulukları ve oluşturmaları gereken işbirliklerini tarif eden bir belge niteliğinde olmalıdır.

“Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı” için Roman kadınların yukarıda tanımlanan birbiriyle bağlantılı ve kamusal alana katılımlarını engelleyen sorunlarından yola çıkarak, “eğitim”, “sağlık”, “istihdam”, “katılım”, “ayrımcılık” ve “barınma ve kentsel hizmetler” alt başlıklarında, amaç ve hedefler çerçevesinde geliştirilen öneriler aşağıda verilmiştir.

Eğitim: Roman kızların/kadınların eğitim fırsatlarından eşit yararlanmasını sağlamak, eğitim kurumlarında dışlanmalarını önlemek, eğitimin önemine ve getirilerine yönelik pozitif bakış açısı kazandırmak, eğitime erişim olanaklarını arttırmak amaçları doğrultusunda; kişisel gelişim ve mesleki eğitimlere katılımı cazip hale getirme, okuryazar Roman kadın sayısını artırma, teknoloji destekli eğitime erişimlerini iyileştirme, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin toplumsal eşitlik ve Roman kültürü konusundaki farkındalığını arttırma, okulu yaşam alanı haline getirme, okul öncesi eğitimin önemini kavranmasını sağlama, okul devamsızlık ve terklerini önleyerek başarıyı artırma, eğitimin her kademesine katılımlarını arttırma, erken evlenen kız çocuğu sayısını azaltma, ebeveynlerin eğitim konusunda bilinçlenmesini sağlama, eğitim masraflarını azaltma gibi hedefler tanımlanabilir.

Sağlık: Roman kadınların nitelikli sağlık hizmetlerine erişimini arttırmak, sağlık hakları konusunda bilinçlendirmek, sağlık risklerini en aza indirmek amaçları doğrultusunda; önleyici ve tedaviye yönelik sağlık hizmetlerine erişimlerini kolaylaştırma, sağlık birimlerinde hizmet kalitesini izleme ve değerlendirme mekanizmasını etkin kılma, aile sağlığı danışmanlığı hizmetini güçlendirme, Roman kadınlara duyarlı ve ayrımcı olmayan hizmet sunumu için sağlık çalışanlarının kapasitesini artırma, Roman kadınların sağlık durumlarına yönelik düzenli ve kapsamlı veri toplama, sağlık hakları konusunda

farkındalıklarını arttırma, erken yaşta gebelik, alkol ve madde bağımlılığının zararları konusunda bilinçlendirme, üreme sağlığı ve stres sorunlarını azaltma vb. hedefler belirlenebilir.

İstihdam: Roman kadınların ekonomik hayata eşit katılımlarını sağlamak, iyi koşullarda çalışma hakları konusunda bilinçlendirmek amaçları doğrultusunda; Roman kadınların mesleki bilgi ve becerilerini geliştirme, özgüvenlerini arttırma, çalışma hakları konusunda bilgi düzeylerini arttırma, yerel istihdam olanaklarına yönelik farkındalıklarını arttırma, iş piyasasındaki önyargı ve dirençleri azaltma, girişimcilik için teşvikler oluşturma, iş piyasasında karşılaştıkları güçlükler ve riskleri ortadan kaldırma vb. hedefler konulabilir.

Katılım: Roman kadınların yerel mekanizmalara eşit katılımını sağlamak, yerel yönetimlerde ve yerel politika geliştirme süreçlerinde Roman kadınların temsiliyetini arttırmak amaçları doğrultusunda; Roman kadınların karar verme süreçlerine nasıl dahil olabileceği ile ilgili bilgisini arttırma, yerel yönetimlerin plan, politika ve uygulamalarını toplumsal eşitlik ve katılımcılık temelinde geliştirme, Roman derneklerinin kaynak ve kapasitesini arttırma, Roman kadın derneğinin kurulmasını teşvik etme, örgütlenmenin önemini kavrama, siyasi partiler, mesleki kuruluşlar ve sendikalarda Roman kadını temsiliyetini sağlama, Roman kadınların siyasi haklarına ilişkin bilgisini arttırma vb. hedefler geliştirilebilir.

Ayrımcılık: Roman kadınlara yönelik önyargıları ve ayrımcı uygulamaları ortadan kaldırmak, sosyo-kültürel hayata katılımlarını ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamak amaçları doğrultusunda; Roman kadınlara yönelik toplumdaki ve kamu kurumlarındaki olumsuz imge ve önyargıları ortadan kaldırma, Roman kadınlara ilişkin bilgi eksikliğini gidererek yanlış algıları yok etme, Roman kültürünü turizm ile ilişkilendirerek topluma tanıtma, suç oranını azaltıcı önlemler alma, Roman kadınların anayasal hakları konusunda farkındalığını arttırma, kentteki kültür, sanat ve spor etkinliklerine katılımlarında pozitif ayrımcılık yapma, ayrımcı muamelelere karşı tüm kurum ve kuruluşlarda şikayet mekanizmaları oluşturma vb. hedefler tanımlanabilir.

Barınma ve kentsel hizmetler: “Yeterli” konut sunmak, kentsel altyapı ve hizmetlere erişimlerini güçlendirmek, kentlilik bilincini arttırmak amaçları doğrultusunda; kent planlama ve kentsel dönüşüm süreçlerine katılımlarını sağlama, ilgili uzman ve yöneticilerde Roman kültürüne, yaşam biçimine ve sorunlarına yönelik farkındalık oluşturma, yaşam koşullarını iyileştirici kentsel projeler üretme, kentsel altyapı ve hizmetlere erişimlerini arttırma, kentlilik bilincini arttırma, kent kültürü konusunda bilinçlendirme vb. hedefler belirlenebilir.

7. SONUÇ

Roman kadınlar cinsiyet, etnik köken ve sınıf kesişiminde toplulukları içinde ve dışında çoklu ayrımcılıkla ve ağır yüklerle karşı karşıya kalmaktadır ve bu durum kamusal alana katılımlarını sınırlandırmaktadır. Mevcut çevrenin istekleri, normları, kuralları, yaptırımları, ayrımcı / önyargılı tutumları vb. ise; Roman kadınların söz konusu durumlarını koruyarak yeniden üretmektedir. Örneğin, Roman kadınlar, çocuklarının yaşamlarını etkileyen ve şekillendiren birincil bakıcılar olarak özellikle kızları için birincil rol modeldir. Kızlar, annelerinin aile içindeki ve dışındaki güçsüzlük davranışlarını daha fazla içselleştirebilmekte ve annelerinin kendi deneyimlerine ilişkin mesajları, kız çocuklarının kararlarını ve seçimlerini etkileyip sınırlayabilmektedir (Ravnbøl, 2011). Dolayısıyla Roman kadınlar kısır döngü içerisinde nesilden nesile aynı sorunları aktarmaktadır.

Roman kadınların durumlarının iyileşmesi ve güçlenmeleri için, mevcut çevreyi değişime yönlerecek girdiler oluşturulmalıdır. Bunun için öncelikle, cinsiyet, etnik köken ve sınıfın eşzamanlı etkisini göz önünde bulundurarak, Roman kadınları tanımak, ihtiyaçlarını, sorunlarını, olanaklarını doğru analiz etmek gereklidir. Ardından, bir değişim girdisi olarak, örneğin, yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğini ve sosyal içermeyi sağlayabilecek ve Roman kadınlarının statüsünü güçlendirebilecek politika ve stratejileri içeren bir “Yerel Eşitlik ve Sosyal İçerme Eylem Planı” hazırlanmalıdır. Bu noktada tüm ilgili paydaşlara önemli sorumluluklar düşmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu makale, SOBAG – 112K439 nolu “Romanların Kültürel Süreklilikleri ve Sosyal İçermelerini Destekleyici Bütünleşik Kentsel Dönüşüm Planlaması İlkeleri: Tekirdağ Aydoğdu Mahallesi” başlıklı TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, K. G. (2011). "Simülasyon Dünyasında Çingeneler Zamanı Üzerinden Post-modern Batılı Bilginin Bir Kritiği", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 3(22): 503-516.
- BVIS, Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung, (2006). Economic Aspects of The Conditions of Roma Women.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2006/365970/IPOL-FEMM_ET\(2006\)365970_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2006/365970/IPOL-FEMM_ET(2006)365970_EN.pdf)
- Casey, R. (2014). "'Caravan Wives' And 'Decent Girls': Gypsy-Traveller Women's Perceptions of Gender, Culture And Morality in The North of England", Culture, Health & Sexuality, 16(7): 806-819.
- Cemlyn, S., Greenfields, M., Burnett, S., Matthews, Z. & Whitwell, C. (2009). Inequalities Experienced by Gypsy and Traveller Communities: A Review, Equality and Human Rights Commission, London.
- Corradi, L. (2018). Gypsy Feminism Intersectional Politics, Alliances, Gender and Queer Activism, Routledge, New York.
- Covert, M. (2015). "The Role of Education in the Assimilation of Romani Women in the United States." Thesis, Georgia State University, Atlanta. https://scholarworks.gsu.edu/sociology_theses/54
- Çelik, K. & Tar Yüce, Y. (2016). "Samsun'da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yükü Nelerden Hafif?", Çalışma ve Toplum, 1: 59-86.
- Çubukçu Uçan, S. (2011). "Mekanın İzdüşümünde 'Toplumsal Cinsiyet': Sulukule Mahallesi ve Romanlar", İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44: 83-106.
- EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, (2003). Breaking the Barriers: Roma Women's Access to Public Health Care.
<https://fra.europa.eu/en/publication/2003/breaking-barriers-romani-women-and-access-public-health-care>
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, (2009). Housing Conditions of Roma and Travellers in the European Union – Comparative Report.
file:///Users/duygugokce/Downloads/608-ROMA-Housing-Comparative-Report_en.pdf
- FRA, European Union Agency for Fundamental Rights, (2013). The Situation Of Roma Women: FRA Data Analysis. <https://fra.europa.eu/en/news/2013/situation-roma-women-fra-data-analysis>
- García, A.O. & Sánchez, P.M. (2017). "Analysis of The Vicious Circle of Poverty and Social Exclusion of The Gypsy Woman in The Neighbourhood of Los Rosales, Murcia", Procedia - Social and Behavioral Sciences, 237: 618 – 625.
- Gökce, D. (2016). Romanların Konut Sorunu, Dışlanma ve Ayrışma Ekseninde, Lap Lambert Academic Publishing, Germany.
- Grigorovici, M. (2014). "Institutionalizing The Intersectionality Between Gender and Ethnicity in Romania: The Case of Roma Women", Master Thesis, Lund University, Lund.
- Hofman, N. G. (2008). "Life At The Crossroads of Social Change: Invigorating Romani Women's Empowerment in Post-Socialist Croatia", Human Organization, 67(4): 417-429.
- Kóczé A. (2009) "The Limits of Rights-Based Discourse in Romani Women's Activism: The Gender Dimension in Romani Politics" (Eds. Nando Sigona, Nidhi Trehan), Romani Politics in Contemporary Europe, 135-155, Palgrave Macmillan, London.
- Krumova, T. (2019). "The Dilemmas of the Romani Women's Movement in Bulgaria: From Assimilation to Empowerment?" (Ed. Angéla Kóczé, Violetta Zentai, Jelena Jovanović, Enikő Vincze), The Romani Women's Movement: Struggles and Debates in Central and Eastern Europe, 193-206, Routledge, New York.
- Marsh, A. (2008). "Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştığı Hak İhlalleri", (Ed. Ebru Uzpeder, Savelina Danova Roussinova, Sevgi Özçelik, Sinan Gökçen), Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, 53-107, Mart Matbaacılık, İstanbul.

Mihalache, I. (2003). "Romani Women's Participation in Public Life", Roma Rights, 4.

<http://www.errc.org/roma-rights-journal/romani-womens-participation-in-public-life>

Neaga, D. E. (2016). "Empowering Roma Women in Romania – Gender Or/And Ethnicity", AnALize: Revista de Studii Feministe, 7(21): 27-37.

Óhidy, A. (2013). "From Multiple Deprivation to Success – Educational Careers of Ten Roma and Gypsy Women", HERJ Hungarian Educational Research Journal, 3: 33-40.

Öner, M. Y. (1991). "Kültürlenme Kültürleme Süreci", Egemimarlık, 3: 29-32.

Powell, R. (2010). "Gypsy-Travellers and Welfare Professional Discourse: On Individualization and Social Integration", Antipode, 43 (2): 471–493.

Ravnbøl, C. I. (2010). "The Human Rights of Minority Women: Romani Women's Rights from a Perspective on International Human Rights Law and Politics", International Journal on Minority and Group Rights, 17(1).

Ravnbøl, C. I. (2011). Women, Motherhood And Early Childhood: Exploring The Question of How Poor Roma Women's Status and Situation Influences Children's Survival, Growth and Development, UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States (CEECIS): United Nations Children's Fund, Hungary.

URL 1. <http://www.konak.bel.tr/haber/ilk-roman-kadin-dernegi-konakta-acildi>

Vincze, E. (2014). "The Racialization of Roma in The 'New' Europe and The Political Potential of Romani Women", European Journal of Women's Studies, 21(4): 443–449.

Yıldırım, M., Murat, D., & Aca, Z. (2015). "Algılanmış Etnik Ayrımcılık Deneyimleri ile Türkiye'de Roman Kadınlar", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2): 29-47.